

KURTTAN TÜREME EFSANELERİ İLE İLGİLİ AVRASYA TASVİRLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yaşar ÇORUHLU*

Özet

Özellikle Hun'lar, Wu-sun'lar ve Göktürk'lerde görülen kurttan türeme efsaneleri, bazen kurt atadan türeme olarak daha çok da dişi kurttan türeme şeklinde görülmektedir. İlginç olan husus bu tür efsanelerin eski çağlardan beri Türklerin ve atalarının yayıldığı Avrasya coğrafyasında, bilhassa Orta Avrasya bölgelerinde yayılmış olmasıdır.

Bu bakımdan söz konusu coğrafyanın bir ucunda Etrüskler ve onların etkisiyle Romalılarda görülen hatta hıristiyan Doğu Roma (Bizans) 'ya kadar da uzanan efsaneler ile bu efsanelerin tasvirlerinin Avrasya'nın diğer ucunda Orta Asya'da da bilhassa Göktürk devrine ait efsaneler ve tasvirlerde ortak özelliklere sahip olarak görülmesi dikkati çekmektedir.

Bildirimizde Avrasya'nın değişik bölgelerindeki birbirine benzer özellikler gösteren mitler ve bu mitlerin yansıdığı tasvirler, eski metinler ve kaynaklara dayanılarak ve ayrıca tasvirlerin kendileri de incelenmek suretiyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Göktürk, Avrasya, Etrüsk, Roma, Kurt, Kurttan Türeme

THOUGHTS ON EURASIAN REPRESENTATIONS RELATED WITH DESCENDANT FROM WOLF LEGENDS

Abstract

Descendant from wolf legends which are especially appear among Huns (Hsiung-nu), Wu-suns and Gokturks (=Kök Turks) and seen as descendant from ancestor and mostly from female wolf.

Interesting point is that, these kind of legends spread on Eurasian lands where Turks and their ancestors lived from ancient times, especially Central Eurasian regions.

In this respect it takes attention that, the legends which extend from Etrusks and Romans which are influenced from them and from Etrusks and Romans which are influenced from them and even Christian East Rome (Byzantium) at one end of aforesaid area, and the representations of these legends which are at the other and of Eurasia, especially legends of Gokturk period, carry common features.

In our paper the myths which show similar features in different parts of Eurasia and representations of these myths are going to be explained by using old texts and sources, and also the representations themselves are tried to be valued.

Keywords: Turk, Gokturk, Eurasia, Etrusk, Rome, Wolf, Descendant From Wolf

Türk Sanatı Tarihi'nde ikonografik ve ikonolojik bakımdan çok eski mit ve inaçlara bağlanan çok çeşitli ve önemli konular vardır. Bu konuların eldeki malzemeye göre değerlendirilmesi ve bunun neticesinde de yeni sonuçlara ulaşılması bilimsel gelişme açısından önem taşımaktadır.

Bu türden konulardan biri de "kurt" imgesidir. Kurt eski Türklerin tümünde değilse de önemli bir kısmında kendisinden tüendiğine inanılan bir Tanrı veya Tanrı'nın aracısı konumunda idi. Kurdu tanrı tanıma ve bu anlayışa bağlı olarak onu ata veya ana olarak kabul etme hayvan

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
e-mail: ycoruhlu64@hotmail.com.

kültlerine ve bunlardan doğan mitolojiye de bağlıydı. Dolayısıyla bu hayvanı tanrı tanıma veya tanrıyla bağlantılı sayma, diğer yırtıcı hayvanların tümünde olduğu gibi kurdun hükümdarlık ve yöneticiler ve hatta savaşçılar ile ilgili önemli bir simge sayılmasına da neden olmuştu. Çünkü hükümdarlar, diğer yöneticiler ve kahraman savaşçılar Tanrı'nın düzenini sağlamak adına işgördüklerinden Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul ediliyorlardı.

Hayvan veya insan ataların, ruhların birbirine dönüşebildiğine “biçim değiştirebildiğine” inanılan çağlarda, “Tanrı olduğu veya tanrıdan geldiği varsayılan bir hayvanla birlikte olarak soyun devamlılığını sağlama” -en azından mitsel planda- pek aykırı bir durum gibi görülüyordu. Bu nedenle az ileride daha detaylı olarak ifade edilebileceği gibi bir mitde söylendiği üzere, Hun hükümdarının insanlarla evlendirmek istemediği kızlarını -kurt gibi- tanrılarla evlendirmeyi arzu etmesi veya Wu-sun ve Göktürk (=Kök-Türk) devrinde kolları bacakları düşman askerleri tarafından kesilmiş çocuğun dişi kurtla birlikte olarak, neredeyse yok olmuş olan Göktürk soyunun yeniden devamını sağlaması, kutlu-tanrısal veya tanrı ile ilgili olaylar olarak kabul görmekteydi.

Türk kavimlerinin erkek veya dişi bir kurttan türemesi konulu mitlerin ne kadar eski olduğuna dair izler henüz net bir şekilde ortaya çıkarılamamıştır. Bu konuda başlıca kaynağımız Türk halkları ve hanedanları ve de yakın çevrelerindeki komşularından söz eden eski Çin kaynakları ile bu konudaki tasvirlerle rastladığımız sanat ve arkeoloji materyalleridir.

Çin kaynaklarında belirtildiğine göre, bahsedilen konulardaki mitlerin bulunduğundan söz edilen en eski Türk kavimleri, Hunlar (Hsiung-nu'lar), bazılarınca Göktürklerin ataları sayılan Wu-sun'lar (Öysünler) ve Göktürklerin kendileridir. Böylece Kurttan türeme efsanelerinin M.Ö.'ki son yüzyıllardan Göktürlere (6-8.yüzyıl) ulaştığı ve bilgi olarak zamanımıza kadar da geldiği ifade edilebilir. Nakledilen mitlerden anlaşıldığına göre, Etrüsklere ve Romalılara atfedildiği gibi, bebekleri emzirerek onları kollayan ve büyüten bir dişi kurt imgesinin varlığının yanı sıra, (ki bu nokta Türk mitlerinin bir bölümüyle çakışır) daha detaylı ve temellendirilmiş bir anlayış -kurdu erkek veya dişi bir tanrı gibi görme anlayışı- söz konusudur. Bu şekilde düşündüğümüzde kurdun benzeri vasıflar atfedilen diğer yırtıcı hayvanlarla birlikte, Proto-Türkler açısından ilk önemli sayıldığı devirlere kadar -örneğin Okunye devrine yani M.Ö. 3.binin sonlarına kadar- hayvan ata veya ana olması vasfının- iniyor olabileceğini göz ardı etmemek gerekir; ancak ne yazık ki bu kadar erken devirlerin bu türden mitleri hakkında her hangi bir yazılı kaynak da bilgi bulamıyoruz (Şekil 1).

Eğer bu son düşüncenin doğru olduğunu var sayarsak, ilk çıkış noktasının İç Asya'nın paleolitik devrinde hayvan kültürünün olduğu devirler olduğunu da söylemek yanlış olmaz. Buradan çıkaracağımız sonuç; kurttan türeme efsanelerinin belli bir dönemden sonra yabancı kültürlerden Türk halklarına aktarılmış olamayacağı en erken devirlerden beri İç Asya'da gelişen kültürlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı hususudur.

Proto-Türk devirlerinden Uygurlara hatta günümüze kadar çeşitli Türk hanedan ve halklarının sanatlarında kurt tasvirlerinin önemli bir yer tutması da söz konusu kurttan türeme efsanelerinin belli bir dönemde başka kültürlerden ithal edilmiş bir husus olmadığına kanıt sayılabilir (Şekil 1-7; Foto. 1-5).

Böylece Türk halklarının ve onların yakın komşusu veya akrabası konumundaki halkların kurttan türeme efsaneleri hayvan kültürleri ortak geleneğinden çıkan ama Türklerde kurttan türeme şekline dönüşen bir mit olarak karşımıza çıkıyor.

Sözü edilen efsaneye ilişkin Çin kaynaklarındaki ilk ifadelerden birinde, dişi kurtla değil erkek kurtla evlenme varyasyonu görülüyor. Hun hükümdarı kızlarını o kadar çok seviyor ve takdir ediyordu ki onların insanoğulları ile evlenmelerine gönlü razı olmamıştı. Hükümdarın adamları

onun emri üzerine abla-kardeş iki kızı getirip bir ıssız yere bırakıp çekip gittiler. Çin kaynağında aktarılan metinden anlaşıldığına göre kızların da bu durumdan şikâyetçi olmadıkları da anlaşılmaktadır. Kızlar buldukları yerdeki bir tepenin üzerine çıkıyorlar (Çin metinlerinden birinde tepe yerine hükümdar tarafından inşa edilmiş bir kule vardır).

Bir süre sonra *yaşlı bir erkek kurt* onların bulunduğu tepenin etrafında dolanmaya başlıyor. Burada tepenin söz konusu olduğu gerçek ise eğer bu husus dağ kültlerinden dolayı önemlidir, kızlar bu yüzden kutsal sayıldığından dolayı tepenin üzerine çıkıyorlar. Evlenecek olanın kızlar yani dişi olmaları nedeni ile tanrının veya hayvan suretindeki tanrının erkek olması da önemli, yaşlılık ise bilgelik ve deneyime işaret ediyor. Sonuç olarak da küçük kız kardeş ablasına bu gelen kurdun tanrı olduğunu düşündüğünü ve onunla evleneceğini söylüyor. Büyük kız herhalde başlangıçta aynı fikirde olmadığından olsa gerek itiraz ediyor, ancak kardeşi dinlemiyor ve bu kurtla evleniyor. Onların birlikteliklerinden Çin kaynağında Kao-ch'e (Gav-Çığ) olarak adlandırılan Türk halkı türüyor¹.

Sözü edilen efsaneyi Taşağıl, Çin kaynağından şu şekilde Türkçe'ye aktarıyor : “ *Rivayete göre (onların söylediğine göre): Hun hükümdarının çok güzel iki kızı vardı. Onlara kutsal oldukları gözle bakılıyordu. Hükümdar “Ben bu kızları normal herhangi bir insana veremem, onları Göğe (Tanrı) vereceğim” dedi. Bu sebepten merkezinin dışındaki insan ayağının basmadığı bir yere kule gibi bir bina yaptırıp “Göğün kendisi gelip alsın” diye dilekte bulunarak iki kızını oraya yerleştirdi. Aradan üç yıl geçtiğinde kızların anası onları geri getirmek istedi. Hükümdar “olmaz, hala vakit gelmedi” dedi. Bundan sonra daha bir yıl geçtikten sonra, yaşlı bir kurt gelip kule evin altına in kazdı ve gece gündüz uludu. Bunu gören küçük kız: Bizi babamız, Gök'e vermek için buraya yerleştirdi. Şimdi buraya bir kurt geldi. Belki onun gelişi bir iyiliğin işareti olmalıdır” “ diyerek evden çıkıp kurdun yanına gitmek istedi. Ablası “ bu hayvan, ona varıp, ata-anamızı küçük düşürme” diye karşı çıktı. Onu dinlemeyen kardeşi kurda vardı. Onunla evlenip bir oğlan doğurdu. Bu oğuldan gelen torunlar çoğalarak kendilerine bir devlet kurdular. Bu sebepten onların insanları uluyan kurt gibi konuşurlar”².*

Bu efsaneden çok kısa bir şekilde (Tunğ-cı adlı Çin kaynağına dayanarak / 200 = s. 3206 c) bahseden Eberhard, yine aynı kaynağa atıfta bulunarak sözü edilen topluluğun şarkılarının kurtların ulumasına benzediğini ifade ediyor³.

Yine Çin kaynağında Wu-sun'lar için anlatılan ve daha sonra Göktürlere kadar intikal eden efsanede ise, bu kez dişi kurdu gebe bırakma motifi söz konusudur. Burada dişi kurt Göktanrısı tarafından gönderilen bir ana hüviyetindedir. Tanrı değildir ancak onun yani Göktanrısı'nın dişi kurt biçimindeki bir şekli (avatarı) olarak düşünülebilir. Kaynakdaki anlatımda, eski mit bu kez bir kahramanla daha doğrusu soya mensup bir çocukla (genç?) ilişkilendirilmiştir. Özetle düşman tarafından Wu-sun halkı yenilgiye uğrattılır halkın kaçabilenleri Hunlara sığıdır. Yeni doğan ve bakıcısı tarafından kaçırılan Wu-sun hükümdarının oğlu, bakıcı yiyecek aramaya gittiği zaman bir dişi kurt tarafından emzirilir.

Han hanedanı tarihinde (Han Shu), Yüecilerle ittifak kurmak üzere Batı Türkistan'a gönderilen Chang Chien, Çin imparatoruna bu konu ile ilgili olarak şunları söylüyor: “*Ben, Hunlar*

¹ İlgili Çin kaynağının bu konudaki kısımlarının çevirisi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 17-18.

² Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, (M.Ö. III-M.S. X. Asır), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 38-39.

³ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev.) Nimet Uluğtuğ. (2. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 73.

(içinde) yaşarken, Wu-sun Kralı'nın ünvanınının K'un-mo (olduğunu) duydum. K'un-mo'nun babası Nan-tou-mi aslında Büyük Yüeh-chih'larla birlikte Ch'i-lien (ve)Tun-huang arasında oturuyordu (ve) küçük (bir) devlettiler. Büyük Yüeh-chihler Nan-tou-mi'ye saldırıp (onu) öldürdüler, topraklarını ele geçirdiler (ve) halkı Hunlara kaçtı. (Tam bu sırada) Nan-tou-mi'nin oğlu K'un-mo yeni doğmuştu. Bakıcısı Pu-chiu Hsi-hou (onu) kucaklayarak kaçtı. Yiyecek aramak için (onu) otlar üzerine bırakıp geri döndüğünde (bir) kurdun onu emzirdiğini gördü, ayrıca kuş sürüleri ağızlarında et parçalarıyla etrafında uçuyorlardı. Onun Tanrı olduğuna inanarak alıp Hunlara götürdü. Ch'an-yü, (çocuğu) çok severek (onu) büyütüp yetiştirdi. Büyüdüğünde (ona) babasının halkını verdi”⁴.

Çin kaynaklarında Göktürkler için anlatılan efsane bunun bir versiyonudur. Yalnız bazı farklılıklar vardır. Türkleri yok eden düşman geriye kalan çocuğu öldürmeye kıyamaz ise de ileride büyüdüğünde bir şey yapamaması için bacaklarını kesip bir bataklığa atarlar. Yine dişi kurt ona yardım eder. Geri gelen askerler çocuğu öldürür ve kurdu öldürmek isteseler de onu yakalayamazlar.

Çin kaynaklarından Cov-şu (50,1a-3a) 'da Göktürklerle (T'u-küeler) raporda bu konu ile ilgili şu ifadeler bulunmaktadır: “ T'u-küe'ler, Hiung-nu (Hun) ların özel bir ırkıdır. Soyadları A-şi-na'dır. Önce Hunlardan bağımsız bir kabile kurdular; ama daha sonra bir komşu ülkenin saldırısına uğradılar. On yaşında bir oğlan çocuğuna varıncaya kadar bütün kabile kılıçtan geçirilerek yok edildi. Düşman askerleri, oğlanın daha çok küçük olduğunu görünce, onu öldürmeye yürekleri elvermedi. Sonunda ayaklarını keserek, üzeri otlarla kaplı bir bataklığın içine attılar. Bataklığın içinde, bir dişi kurt vardı, çocuğu etle besledi. Böylece oğlan çocuğu serpildi büyüdü, dişi kurtla ilişkiye girdi, kurt ondan hamile kaldı. Komşu devletlerin kralı gencin hala sağ olduğunu öğrenince, onu öldürmeleri için adamlarını yeniden oraya gönderdi. Gelenler, gencin yanında dişi kurdu görünce, onu da öldürmek istediler. Bunun üzerine dişi kurt, Kao-ç'ang (Turfan) Devleti'nin kuzeyinde bulunan bir dağa kaçarak sığındı. Bu dağda bir mağara vardı, mağaranın içinde, üzeri otlarla kaplı alabildiğine geniş bir ova uzanıyordu. Yüzlerce li genişliğindeki ova dağlarla çevriliydi. Dişi kurt dağlara saklandı. Orada on erkek çocuk dünyaya getirdi. Oğlanlar büyüdüklerinde, mağaradan çıkarak dışarıdaki kadınlarla evlendiler, onlar da çok sayıda çocuk dünyaya getirdiler. Her nesil kendine bir soyadı koydu, biri kendine A-şi-na adını verdi. Onun çocukları ile çocuklarının çocukları giderek çoğaldılar ve yüzlerce aile oldular. Birkaç nesil sonra, Ju-Juların tebaalığına girip, onlara hizmet etmek üzere mağaradan çıktılar. Kin-şan'ların (Altayların) güney yamacında yaşamaya başladılar ve Ju-Ju'ların hizmetinde demirci ustası olarak çalıştılar. Kin-şan dağı bir miğfere benziyordu, onlar da miğfere T'u-küe dedikleri için kendilerine T'u-kü adını koydular”⁵.

Yukarıda verdiğimiz metinde öldürülen çocuğun sadece bacaklarının kesildiği söyleniyorsa da aynı efsaneyi tekrarlayan Su-i Şu'da (84, 1a-6b) bataklığa atılan çocuğun bacakları yanında kollarının da kesildiğinden bahsediliyor. Diğer olaylar aşağı yukarı aynı ancak daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Bununla birlikte burada fark oluşturan bir ilave de vardır: “Dişi kurt çocuğun yanında olduğu için, elçi kurdu da öldürmeyi denedi. Ama birden dişi kurdun içine sanki bir ruh girmişti ve kurt kendisini Batı Denizi'nin doğusunda buldu”⁶.

⁴ Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler-Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012, s. 84.

⁵ Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (çev.) Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13-14.

⁶ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 61-62.

Aynı Çin kaynağında değişik başka bir efsanenin daha aktarıldığını görüyoruz. Anlatıma göre T'u-küe'lerin soyu Hiungnuların kuzeyindeki So Devleti'nden gelir. Bahsedilen 17 erkek kardeşten biri A-pang-pu idi ve bu kardeşler bir dişi kurt tarafından dünyaya getirilmişti. Bunlar uzuvları eksik olarak dünyaya geldiklerinden devletlerini iyi yönetemedikleri için düşman tarafından saldırıya uğrayarak devletleri yok edildi. Ancak bir peri bu kardeşlerden biri olan İçi-ni-şi-tu'ya dokunarak onu yağmur yağdırabilme rüzgar estirebilme yeteneği ile donattı. O yaz tanrısı ve kış tanrısının kızı olduğu söylenen iki kadınla evlendi. Bu kadınlardan birinin doğurduğu dört erkek çocuktan biri bir devlet kurdu. Bir dağın yamacında yaşayan dördüncü ve yaşça çocukların en büyüğü olan çocuk ateş yakmayı biliyordu. Bununla kabilesini ısıtarak hayatta kalmalarını sağladı. Bu çocuk reis olarak tayin edildi ve adına T'u-küe dendi. Adı No-tu-lu Şad olan bu kişinin on karısı vardı ve bunlar anneleri (dişi kurdun) adını soy isim olarak almışlardı. No-tu-lu'nun oğullarından biri olan A-şi-na onun ölümünden sonra yapılan yarışmada en yükseğe sıçrayarak reis oldu. Bu çocuk kendisine A-hien Şad adını vermişti.

Yine aynı kaynakta belirtildiği gibi: “Gerçi bu diğerlerine benzemiyor ama, T'u-kü torunlarının soyunun bir dişi kurttan geldiğine dair ileri sürülen görüşler birbirini tutuyor” denilerek iki efsanenin temel noktası göz önüne seriliyor. Aynı kaynak A-hien Şad'ın torununun adının T'u-men (Bumin) olduğunu ve kabilelerinin yavaş yavaş güçlendiğini de kaydediyor⁷.

Çin kaynaklarından bazı ifadelerde Çinlilerin Türkleri (Göktürkleri) kurtlarla özdeşleştirmeleri de söz konusu türeme efsanelerini destekler mahiyettedir.

Örneğin yukarıda sözü edilen eski Çin kaynağında, Göktürkler için söylenen şu ifadeler bu hususu çok net olarak gösteriyor: “Sancak sopalarının tepesinde altından yapılmış bir kurt kafası vardı. Muhafız subaylarına, Çince “kurt” anlamına gelen Fu-li (Türkçe=Böri) adını vermişlerdi. T'u-küe'ler (=Türkler) dişi kurt soyundan geliyorlardı ve köklerini unutmak istemiyorlardı”⁸.

Benzer bir ifade Sui-Şu'da yer alıyor: “İçlerinden birinin soy ismi A-şi-na idi. Aralarında en akıllısı da oydu. Bu yüzden onların reisi oldu. Soylarını unutmak istemediklerini göstermek amacıyla da, çadırın önüne üzerinde kurt kafası bulunan bir bayrak astı”⁹. Konuyla ilgili benzer türde ifadeler eski Çin metinlerinin değişik yerlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Göktürklerde sözü edilen bu mitsel metni yansıtan sanatsal tasvirler bulunmaktadır. Bu dönemdeki dişi kurttan türeme konusunu içeren tasvirler sayıca görece fazla olmamakla birlikte üslup açısından üç gruba ayrılabilirler.

İlk örnek olarak Göktürk Devleti'nin birinci döneminden kalma Bugut abidesini gündeme getirebiliriz (Foto. 6). Üzerinde Soğd harfli bir yazının bulunduğu ve 582 yılında dikildiği ileri sürülen bu yazıtın üst bölümündeki kabartma bizi bu açıdan ilgilendirmektedir. Burada temel olarak bir kurt tasviri yer almaktadır. Tasvirin üslubu tek başına daha eski dönemlerden beri tasvir edilen kurt şekillerine uygundur. Yazıtın sağ tarafının kırık olması bazı tartışmalara yol açmıştır. Söz konusu kırığın bir parçası mevcutsa da arada eksik olan kısım şeklin ayrıntılarını net olarak algılamamıza olanak vermiyor. Burada bazı şekillerden kurttan süt emen ve mitde anlatılan çocuğu temsil eden bir tasvirin kurdun altında olduğunu düşünmekteyiz. Her ne kadar bazı araştırmacılar sadece bir kurt tasvirinin olduğunu söylüyorsa da çocuk ayağı olarak yorumlanabilecek ayrıntılar burada kurttan süt emen çocuk tasvirinin bulunduğunu kuvvetle ifade etmiş oluyor. Söz konusu abidenin üst tarafında bulunması, yani göğü ifade eden kesimde yer alması, kurdun tanrısal bir öge olduğunu da vurguluyor. Eserin kaidesi ise tüm hanedana ait yazıtlar gibi kaplumbağa şeklinde

⁷ Liu Mau-Tsai, a.g.e., s. 14-16.

⁸ Liu Mau-Tsai, a.g.e., s. 21.

⁹ Liu Mau-Tsai, a.g.e., s. 62.

olup yeri ifade ediyor. Tüm abide bir dünya modelidir ve aynı zamanda hükümdarın dünya hâkimiyeti iddiasına işaret etmektedir.

Bununla bağlantısı olduğu düşünülebiyecek bir diğere tasvir ise bir duvar resmi parçasıdır. Burada benzer pozisyonda durmuş bir kurdun karnı altında iki çocuk kurttan süt emmektedir (Foto. 7). Göktürk devrinde yapılmış (7-8. yüzyıl) bu resmin üslubu bizi hayrete düşürebilir. Çünkü bu resim Roma sanat eserleri ve sikkelerinde çok yaygın bir şekilde ve benzer üslupta karşımıza çıkan Romus ve Romulus olarak anılan ikiz çocukların kurttan süt emmesi sahnesini hatırlatmaktadır.

Gerçi Roma sanatı içinde de bu sahnenin, değişik bölgelerden değişik versiyonları vardır ama çoğunluğu ikonografik şema olarak birbirine çok benzemektedirler. İlgili konudaki sahneler Suriye bölgesi dâhil Roma imparatorluk topraklarının her yerinde ve en çok sikkelerde karşımıza çıkıyor ve neredeyse bugün itibariyle tesbit edilmiş birkaç yüz sikkede bulunması bu tasvirlerin ne kadar yaygın olduğunu gösteriyor.

Sikkelerde konu ile ilgili sahnelerde kurt nadiren tek başına ama çoğu kez karnı altında memelerinden süt emen iki çocuk tasviriyle birlikte gösteriliyor. Bir diğere çok görülen versiyonda ise sikkenin bir yüzünde Tanrıça Roma ve daha küçük bir tasvir halinde kurttan süt emen çocuk şekilleri seçiliyor. Kimi ayrıntılarda örneğin bazılarında bir kayığın da belirtilmesi gibi farklı öğeler sahneye eklenip çıkarılıyorsa da ayrıntılar konusundaki varyasyonlar da çok fazla çeşit içermemektedir. Ayrıca Roma imparatorluğu dönemi taş kabartmalarında ve madeni eserlerde de kurttan süt emen çocuk tasvirleri karşımıza çıkmaktadır¹⁰. Böylece bir imparatorluk kültürü olarak çok yaygın olduğu anlaşılan kurt tasvirlerinin meydana getirdiği bu durum, içinden çıkılması güç bir sorunu gündeme taşıyor ve birtakım soruların ortaya çıkmasına neden oluyor (Şekil 8; Foto. 8-10).

Roma tasvirleri *Capitoline kurdu* olarak anılan bir Etrüsk heykeline dayanmaktadır. Nitelikleri açısından üstün bir sanat eseri olarak sayılabilecek bu kurt heykeli, söz konusu Roma efsanesi Ortaçağlarda Avrupa'da meşhur olduktan sonra, altına Rönesans devrinde süt emen çıplak çocuklar eklenerek bir kompozisyona dönüştürülmüştür (Foto. 11-12). Böylece, özgün durumda Etrüsklerde kurttan süt emme motifinin kesin olarak bulunup bulunmadığı bilinmemekle birlikte, söz konusu kurt heykeli Roma tasvirlerindeki kurt şekillerine kaynaklık etmiş durumdadır. Dolayısıyla Romalılar Etrüsklerden aldıkları bir miti¹¹ dönüştürerek kullanmış olmalıdırlar.

Roma mitolojisi üzerine çalışan araştırmacılar Romus Romulus tasvirlerini Romanın kuruluş efsanesi olarak tanıtmaya gayret etmektedirler. Oysa bu da bir çeşit türeme efsanesinin bir parçasıdır. Çünkü bu çocuklardan biri Roma soyunun devamını sağlar. Wu-sun ve Göktürklerdeki anlatımdan temel farkı “dişi kurdun gebe kalması” motifinin Roma'da açık ve net bir biçimde ifade edilmeyişi ve eski Mısırda öldürülmemesi için Hz. Musa'nın bebek iken bir sepetin içine konularak suya bırakılması gibi (Musa isminin anlamı sudan doğandır)¹² çocukların sepetle veya kayıkla suya bırakılması ancak oradan farklı olarak çocukları bir dişi kurdun (ana rolünde) kurtararak beslemesi motifinin görülmesidir. Muhakkak ki bu değişik yorum Etrüsk mitlerinden Roma mitlerine ulaşmış olacaktır.

¹⁰ Mika Rissanen, “The *Lupa Romana* in the Roman Provinces”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, C.65, S. 2, 2014, s. 335-360.

¹¹ L.İ. Rempel, *Tsep Vremen, Vekoviye Obrazı İ Brodyaçiye Syujeti V Traditsionnom İskusstve Sredney Azii*, Taşkent, İzdatelstvo Literaturı i İskusstva İmena Gafura Gulyama, 1987, s. 140.

¹² Orhan Hançerlioğlu, *İslâm İnançları Sözlüğü-İslâm Deyim, Terim ve Akımlarını da Kapsar-*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 367.

Roma mitolojisinde Romus Romulus mitinin birkaç şekli bulunur. Rivayetlerden birinde Romulus'un Roma ile Latinus'un oğlu olduğu anlatılır. Bir diğerinde Aineias ile Deksihea'nın ikiz oğulları Romus ve Romulus'tur.

Diğerlerine nazaran daha yaygın olan geleneğe göre ise Romus ve Romulus'un (Romulus ve Remus) babası tanrı Mars'dır. Olaylar Mars'ın Rea'ya tecavüz etmesi sonucunda gelişir. Rea hamile kalır ve bu durumu öğrenen amcası Amulius onu kızgınlıkla hapse attırır. Doğum gerçekleşikten sonra kral bu istenmeyen çocukları Tiberis (Tiber) nehri kıyısında bulunan (ve Roma'nın kurulduğu yer olan) Palatinus tepesi eteklerine bıraktırır. Başka bir anlatılış şekline göre ise Amulius'un uşağı çocukları bir sepete (ya da kayığa) koyarak nehre bırakır. Şiddetli bir yağmur sonucunda kabaran sular (muhtemelen Tanrı Mars'ın inayetiyle) sepeti Palatinus dağının kuzeybatı doruğunun alt yamaçlarında bulunan bir incir ağacının gölgesi altına bırakır.

İkiz çocukları orada yeni yavrulamış bir dişi kurt bulur. Çocuklara acıyan ve annelik içgüdüleriyle yaklaşan kurt onları emzirerek açlıktan ölmelerini engeller. Mars'a adanmış bir hayvan olduğu ileri sürülen kurdun yine bu tanrı tarafından gönderildiği açıktır. Ayrıca tanrının isteği üzerine Mars'ın kuşu olarak ifade edilen bir yeşil ağaçkakan da çocukların beslenmesi hususunda kurda yardım eder. O esnada kralın çobanlarından biri olan Faustulus çıkagelir ve bu mucizevi durumu görür, çocuklara acır ve onları getirip karısına emanet eder. İkizleri büyüten çobanın karısı Acca Larantia'nın (bazı araştırmacılara göre) dişi kurttan başkası olmadığının söylenmesi de ilginçtir¹³.

Roma miti ile İç Asya'daki kurttan türeme mitlerinin paralellikleri açıktır. Her iki tarafta da dişi kurt vardır. Farklılık kimi bazı ayrıntılardadır. Örneğin Roma'da dişi kurt Mars veya başka tanrılarla ilişkilendirilmektedir İç Asya'da ise Gök tanrısı ile bağlantılıdır, ondan gelen bir ruhtur. Yukarıda söylediğimiz gibi kurtulan çocuklardan birinin dişi kurtla birleşmesi Roma mitinde yoktur ama bazı rivayetlerde kurdun Tanrı tarafından hamile bırakıldığı şekilde yorumlanabilecek imalar vardır.

Kurdun dışında Tanrının çocukların beslenmesi hususunda kurda yardım eden ve Tanrı'nın atribülerinden biri olan kuşa veya kuşlara karşın İç Asya'daki Türk kurttan türeme mitlerinde de bir kuş veya kuşlar vardır; sadece farklı olarak bu kuş "kara kuş" (kartal veya kartal cinsi bir kuş) 'tur veya başka kuşlardır. Türk mitinde düşman tarafından yok edilme hususu ön plandayken Roma mitinde doğa tarafından yok edilme durumu söz konusu olmuştur. Ne kadar farklılıklar olursa olsun, benzerlikler, söz konusu mitlerin daha eski devirlerde bir yerde, muhtemelen İç asya'da ortak bir kökenden doğduğuna işaret ediyor; ancak durum böyle olmakla birlikte Roma'ya bu mit Etrüskler vasıtasıyla ulaşmış olmalıdır.

Benzer şekilde Etrüsk mitlerinin ve inançlarının sadece Romalıları değil eski Yunanlıları da etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim kurt Yunan mitolojisinde de bir tanrıyla ilişkilendirilmişti. O tanrı da Apollon'dan başkası değildi. Aynı zamanda kurdun Apollon'a kurban olarak sunulması da ilginçtir. Daha da dikkat çeken Wu-sunlar ve Göktürklerde ve bazı başka İç Asya Türk kavimlerinde görüldüğü gibi bizzat söz konusu tanrının simgesel olarak kurttan doğduğunun ifade edilmesidir. Apollon'un "Lykogenes" "sıfatı kurttan doğan" anlamına gelmekte olup söz konusu tanrının annesi Tanrıça Hera'dan kaçıp saklanabilmek maksadıyla dişi kurt biçimine girerek onun hışmından kurtulmuş ve hamile olduğu çocuğunu yani Apollon'u doğurabilmişti¹⁴.

¹³ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü-Yunan ve Roma* (Çev.) Sevgi Tamgüç, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, s.697-701; Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 144.

¹⁴ Deniz Gezgin, *a.g.e.*, s. 144.

M.Ö. 10-1. yüzyıllar arasında Orta İtalya'da bulunan ve büyük güçlü bir uygarlık kurmuş olan Etrüskler, sanat ve mitoloji (ve inançlar) alanında çağdaşları olan eski Yunan, Kartaca, yakınoğu ve Roma halklarını büyük oranda etkilemişlerdi. Etrüsk mitolojisi ve sanatında kurt imgesinin özel bir yeri vardı ve Yunanlılardan farklı olarak Etrüsk dini ve mitolojisi çok sayıda ana tanrıçaya sahipti. Çocuğunu besleyen anne imajı Yunan sanatında çok az olmasına karşın Etrüsk sanatında çok yaygındı. Bu imaj Ortaçağ Avrupa sanatına da Etrüsk sanattan taşınmıştı¹⁵. Kurt eski Türklerde olduğu gibi Etrüsklerde de bir Tanrı veya tanrının temsilcisi ruh idi. Dişi kurt muhtemelen kendisinden türenildiğine inanılan bir tanrıça mahiyetinde idi.

Etrüsklerin Türklerle bağlantılı olduğu, hatta Türk kökenli oldukları birtakım tesadüfi olması zor benzerlikler nedeniyle kimi araştırmacılar tarafından bu yüzden ileri sürülmüştür¹⁶. Nitekim Etrüsklerin ana tanrıçası konumunda olan ve Yunan mitolojisinde Afrodit veya Roma mitolojisinde Venüs olarak ifade edilen tanrıçanın adının Turan olması, Romalıların bugünkü Rusça'da Türk demek olan Turski ismini veya buna benzer Tuski adını Etrüskler için kullanmış olmaları¹⁷ gibi hususlar ve başkaları bu tür hipotezlerin ortaya atılması için zemin oluşturuyor.

Kurdun Etrüsklerde neden bu kadar önemli olduğu konusu da bizi ilgilendirebilir. Etrüsk mitolojisindeki unsurlar bir dönem sonra Grek mitolojik unsurlarıyla karışmış da olsa bazı açılardan eski Türk mitleri ile Etrüsk mitlerinin aynı kökenden ortaya çıkmış olabileceği de öne sürülebilir. Bu durumda Etrüskler kimdi ve nereden gelmişlerdi veyahut Etrüsklere eskiçağın Türk mitolojisi ile de ilgili olan bu tanrı kurt tasvirleri nasıl ve nereden ulaşmıştı gibi sorular gündeme gelir. Eski Yunan destanları Etrüsklerin Truvadan İtalya'ya geldiğini söylüyor. Eğer bu doğru ise Etrüskleri oluşturan halkın atalarının Anadolu'ya bilinmeyen bir zamanda bilinmeyen bir yerden geldiklerini düşünmek gerekecektir. Genel kavim hareketlerine bakılacak olursa onların doğu Avrupa'nın herhangi bir yerinden veya İç Asya'dan kuzey yolu ile geldikleri ileri sürülebilir; ancak böyle bir hipotezi ispatlamak bugün için pek de kolay görünmüyor.

Kuzey Avrupa halklarının bir kısmında da Türklerle akrabalık söz konusu olduğu, bazı kavimlerin de Türk oldukları eskiden beri tartışılan bir husustur. İskandinav efsanelerinde, Keltlerde vs. kurt önemli bir motif olarak karşımıza çıkar (Foto 13) . Bu husus da İç Asya ile ve Türk halkları arasında bir bağlantının olduğu ihtimalini güçlendirir. Biraz zorlama gibi görünse de bir üçüncü hipotez olarak kurttan türeme motifi ve dişi kurt mitsel motifinin İç Asya'nın eski Türk halklarından veya onların da ortak olduğu kaynaklardan alınmak suretiyle ve kuzey halkları vasıtasıyla Etrüsklere aktarıldığı yahut bunu kendilerinin (Etrüsklerin) beraberinde getirip yorumlayarak yeniden kullandıkları düşünülebilir.

Romalılar da bu mitsel motifleri yeniden dönüştürerek kendileri için kullanmış görünüyorlar; fakat incelediğimiz Roma tasvirleri ve son Göktürk devri tasvirine bakıldığında görülen benzerlik belli bir dönem sonra, Doğu Roma ile ilişkiye giren Türklerde (Göktürklerde) sanat üslubu açısından Roma Romus ve Romulus sahnelerinden bir etkilenmenin söz konusu olabileceğini de düşünülebilir. Bizim dışımızdaki araştırmacılar bu hususu daha çok Roma imparatorluğunun büyüklüğü ve gücünden dolayı Avrasya dünyasında oluşan genel etkiye bağlarsa da Göktürkler ve Bizans arasındaki ticari ve siyasi yakın ilişkilerin varlığının asıl neden

¹⁵ Larissa Bonfante-Judith Swadling, *Etrüsk Mitleri*, (Çev.) Bingül Açıkyıldız, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s.11-13,15-17,81,82,89,101-103, v.d.

¹⁶ Adile Ayda, *Etrüskler Türk mü İdi?*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu (Salmat Basım Yayıncılık), Ankara, 2014 (2.baskı); Chingiz Garasharly, *Turkic Civilization Lost in the Mediterranean Basin : From Trojans to Etruscans*, Bakü, 2015; Çingiz Garaşarlı, *Truvalılar ve Etrüskler Türk İdiler* (Aktaran Sefer Yavuzarslan), Kömen Yayınları, Konya, 2015.

¹⁷ Larissa Bonfante-Judith Swadling, *a.g.e.* , s. 11, 12, 135.

olarak kabul edilmesi¹⁸ daha uygun görünmektedir. Nitekim burada söz konusu sahnenin Bizans'ın Hıristiyan sahnelerinde de bulunduğu dair örnekler olduğunu da ifade edelim. Buna ilişkin güzel bir örneğe vaktiyle Rempel tarafından işaret edilmişti¹⁹ (Foto. 14). Söz konusu örnek Ravenna'da bulunan bir diptik olarak yapılmış fildişi oymada karşımıza çıkıyor. Burada ana konuyu İsa'nın çarınla gerildiği sahne ve onunla ilişkili insan figürleri oluşturmakla beraber Pagan Romayı temsilen sahnenin alt kısmına İsa'ya doğru kötü bakışlarıyla yönelen bir kurt ve karın bölgesi altında ondan süt emen iki çocuk bulunmaktadır.

Ancak Göktürk devri duvar resmi sadece çocukların kurttan süt emdiği sahneden ibaret değildir. Aslında bu tasvir son sahneyi oluşturur. Duvarın yukarısında Göktürk mitinde anlatılan diğer sahnelerin tasvir edildiği sanılır (Şekil 9).

Söz konusu fresko sahnelerde ikonografik olarak Roma tasvirlerine benzeyen son sahne Orta Asya'da başka buluntularda da tesbit edilmiştir. Tacikistan, Pencikent'ten brakteat (latince Bractea/tek yüzlü sikke) üzerinde aynen Roma sikkelerine benzer şekilde, kenarda yazıların sınırladığı alan içinde kurttan süt emen iki çıplak çocuk tasviri yer almaktadır. Benzeri bu kez altından bir Brakteat de Özbekistan, Ahangaran'da bulunmuştur. Burada da üstte yer alan iki insan figürünün altında kurt ve ondan süt emen çocuklara ilişkin tasvir görülmektedir²⁰ (Foto. 15).

Göktürk devri Türk Sanatı'nda görülen bir madeni eser grubunun da söz konusu Göktürk efsanesine işaret ettiği düşünülmektedir. Bu madeni eserlerde kurdun üzerine binmiş bir gencin elinde göğsüne yaslayıp tuttuğu bir bebek tasviri görülür. Bunun kurdu hamile bırakan çocuk olduğu ve elinde müşterek bebeklerini tuttuğu belirtilir. Çocuk bazı uzuvları yok (veya kesik) olarak ifade edilmiştir. İddiaya göre kurdun üzerine binen kadın tasvirli eserler ise daha eski Hun efsanesinde anlatılan hükümdar kızının kurtla evlenerek ondan çocuğu olmasını ifade etmektedir (Şekil 10).

Sonuç olarak; kurt ile ilgili tasvirlerin kökeni bu hayvanın eski çağlarda bir tanrı olduğu fikrine dayanmaktadır. Türk halkları özellikle de büyük devlet kurmuş olanlar, bunu ata kültürleri gereği kendisinden türenilen "hayvan ata" "hayvan ana" olarak düşünmüş ancak aynı zamanda kurdu Göktanrısının kurt biçimindeki tezahürü olarak algılamışlardır. Kurtlar ile ilgili ortak kökenden gelen dinsel ve mitsel düşünceler zamanla İç Asya bölgesinden doğu ve kuzey Avrupa'ya yayılmış komşu ve akraba kavimlerle Avrasya kıtasının temasa geçilen diğer kavimlerine etkide bulunmuştur. Bu durumda Etrüskler söz konusu "kurttan türeme" motifini sözü edilen bu kavimlerden almış veya İtalyaya beraberlerinde getirmiş, Romalılar ise Etrüsklerden alıp bunu Roma soyunun oluşması ile ilgili bir köken miti haline sokmuşlardır. Roma sanatçı veya zanaatkarları, tasvirlerde de Etrüsk örneklerine dayanan bir yorumla, kurttan süt emen çocuk kompozisyonlarını, birkaç versiyon halinde değerlendirerek bütün Roma topraklarında kullanmıştır. Söz konusu sahne Hıristiyan tasvirlerine aktarıldığı gibi, üslupsal olarak Doğu Roma ile iletişime geçen aslında daha eski geleneğin devamcısı olan Göktürklerin tasvirlerinin bir kısmında da etkili olmuştur.

¹⁸ Göktürk-Bizans ilişkileri konjsunda genel bir değerlendirme için bkz. Hatice Palaz Erdemir, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

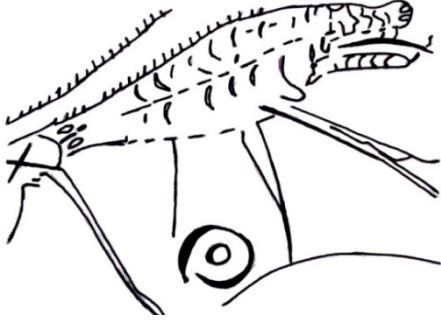
¹⁹ L.İ. Rempel, *a.g.e.*, Resim 61 /d.

²⁰ L.İ. Rempel, *a.g.e.*, Resim 61 a ve h.

KAYNAKLAR

- Ayda, Adile, *Etrüskler Türk mü İdi?*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu (Salamat Basım Yayıncılık), Ankara, 2014 (2.baskı).
- Eberhard, W., *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev.) Nimet Uluğtuğ, (2.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Garaşarlı, Çingiz, *Truvalılar ve Etrüskler Türk İdiler* (Aktaran Sefer Yavuzarslan), Kömen Yayınları, Konya, 2015.
- Garasharly, Chingiz, *Turkic Civilization Lost in the Mediterranean Basin: From Trojans to Etruscans*, Bakü, 2015.
- Gezgin, Deniz, *Hayvan Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Grimal, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü-Yunan ve Roma* (Çev.) Sevgi Tamgüç, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- Hañçerliođlu, Orhan, *İslâm İnançları Sözlüğü-İslâm Deyim, Terim ve Akımlarını da Kapsar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Mau-Tsai, Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (çev.) Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Onat, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler-Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.
- Rempel, L.İ., *Tsep Vremen, Vekoviye Obrazı İ Brodyaçiye Syujeti V Traditsionnom İskusstve Sredney Azii*, Taşkent, İzdatelstvo Literaturı i İskusstva İmena Gafura Gulyama, 1987.
- Rissanen, Mika, "The *Lupa Romana* in the Roman Provinces", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, C.65, S. 2, 2014, s. 335-360.
- Taşağıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, (M.Ö. III-M.S. X. Asır), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.
- Bonfante, Larissa-Swadling, Judith, *Etrüsk Mitleri*, (Çev.) Bingül Açıkyıldız, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.
- Erdemir, Hatice Palaz, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

ŞEKİL VE FOTOĞRAFLAR

Şekil 1: Okunyev kültürü devresine ait taş üzerine oyulmuş canavar-kurt tasviri. M.Ö.2.bin başı, Minusinsk Bozkırları, Chernovoya Nehri yakınındaki bir mezardan (M.P. Gryaznov'un 1969'da yayınladığı fotoğrafından çizim Y. Çoruhlu).

Foto. 1: Sibirya, kemer tokası, yılanla mücadele eden kurt. M.S. 1.-2. Yüzyıl (T.T. Rice, 1965)

Foto. 2: Altay, M.Ö. 3-1. yüzyıl, Türkuaz kakmalı altın eser, yılanla mücadele eden kurt. (M.P. Gryaznov 1969).

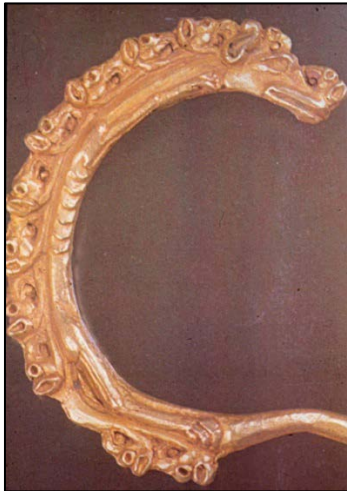

Foto. 3: Fantastik kurt figürlü altın bilezik. Kazakistan, M.Ö.3. yy. (A. H. Margulan 1986).

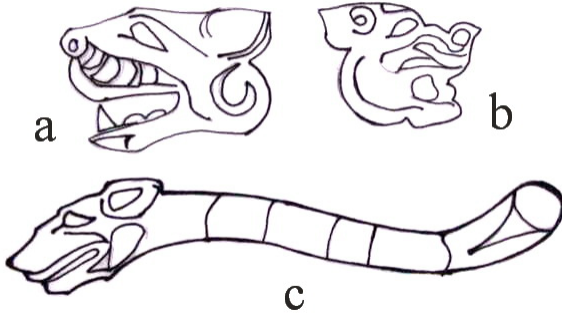
Foto. 4: Kazakistan Şilikti mezarlığı, M.Ö. 8.yüzyıl (Arheologiya Kazahstana 2006).

Şekil 2. Altay, Pazırık, 4. kurgan
(Rudenko 1970, fotoğraftan Y. Çoruhlu)

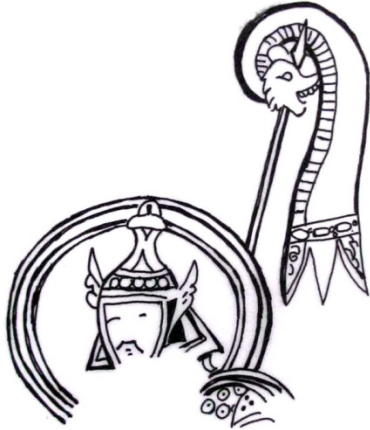
Şekil 3. Altay, Pazırık 4. kurgan
(M.P. Gryaznov 1969, fotoğraftan Y. Çoruhlu).

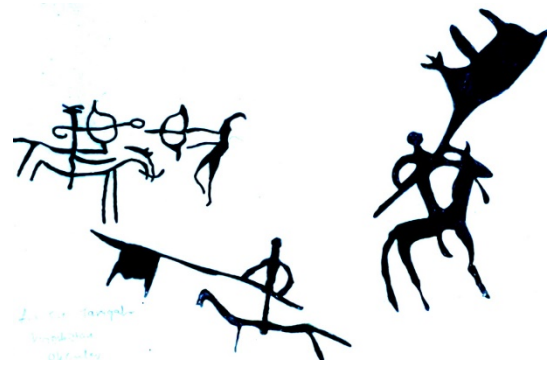
Şekil 4. Pazırık 4. kurgandan.
a. Altay, b. Frolov, c. Pogodin Koleksiyonu,
(Rudenko 1970, fotoğraftan Y. Çoruhlu)

Şekil 5. Keçe eyer detayı. 2. Başadar Kurganı,
M.Ö. 5-4.yüzyıl (Gryaznov 1969 fotoğraftan
Y. Çoruhlu)

Şekil 6. Kurt başlı bayrak tutan insan figürü. Doğu
Türkistan Kuça (Grünwedel/E. Esin 1978).

Şekil 7. Kazakistan Tamgalu kaya resmi. Kurt
başı veya gövdesi şeklinde sancak tutan insan
figürleri (Çizim Y. Çoruhlu).

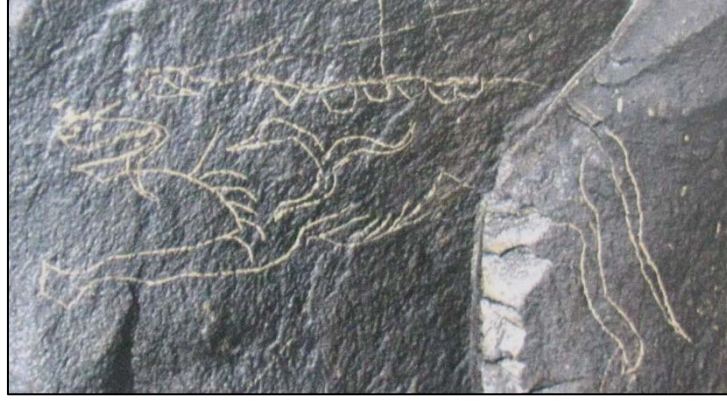

Foto. 5: Kazakistan Eşki Olmes kaya resmi (Samaşev, 2006)

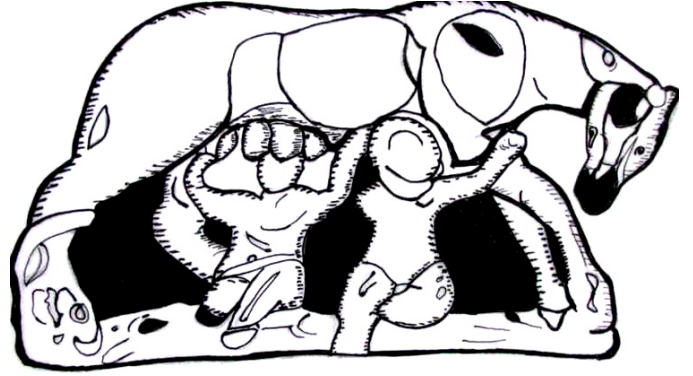
Foto. 6: Bugut Abidesi, M. 582 Göktürklerin kurttan türeyiş efsanesini gösteren kabartmanın bulunduğu yazıt. Çeçerlek (Tsetserlek) Müzesi önünde (O. F. Sertkaya, v.d. 2001, C. Alyılmaz, 2012).

Foto. 7: Özbekistan Kalai-Kakhaha'dan duvar resmi ayrıntısı. Çocukları emziren kurt, 7-8.yüzyıl. Hermitage Müzesi (L.İ. Rempel', 1987).

Foto. 8: Roma devri, Londra'da bulunmuş bir disk üzerinde Romulus ve Remus (Romus Romulus), bakır alaşımı, 1-4. yüzyıl, çapı 8 cm. (D. Booms, v.d. , 2013)

Şekil 8: Lübnan'da bulunmuşolan bir Roma yarış arabası dekorasyonu parçasında Romulus ve Remus (J. Schmidt'in fotoğrafından (2004) çizim Y. Çoruhlu).

a.

b.

Foto. 9a-b: Roma sikkeleri. Dişi kurt ve ondan süt emen ikizleri gösteren örnekler, (Kaynak: İnternet sikke Katalogları).

a. M.Ö. 115-114 (Baldwins Auctions Ltd Auction 100, Lot 457, 27 Sept. 2016/ <http://Pro.coinarchives.com>)

b. M.S. 69-81 (Ira and Larry Goldberg Coins and Collectibles-Action93, Lot 1603, 6 Sept. 2016/ <http://Pro.coinarchives.com>)

a.

b.

Foto. 10a-b: Roma sikkeleri. Dişi kurt ve ondan süt emen ikizleri gösteren örnekler, (Kaynak: İnternet sikke katalogları).

a. M.Ö. 77 (Roma Numismatics Ltd-E Sale 28, Lot 372- 2 Jul 2016/ <http://Pro.Coinarchives.com>)

b. Hadrian 117-138 (Numismatica Ars Classica-Auction 92 Part 2, Lot 2207-24 May 2016 <http://Pro.Coinarchives.com>)

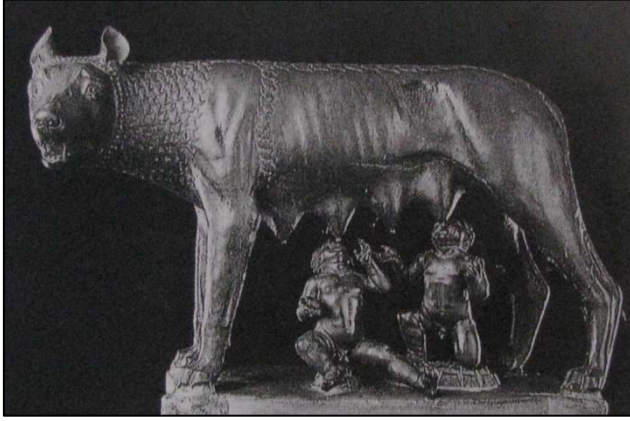

Foto. 11: Sol:Etrüsk Sanatı'na ait Capitoline kurdu. M.Ö.5-4. Yüzyıl. Çocuk figürleri Rönesans döneminde eklenmiştir. Vatikan Müzesi, Roma. (H.B. İ. Altet 2006)

Foto. 12: Capitoline kurduunun modern dönemde yapılmış bir röprodüksiyonu, Romanya, Köstence (Foto. Yaşar Çoruhlu).

a.

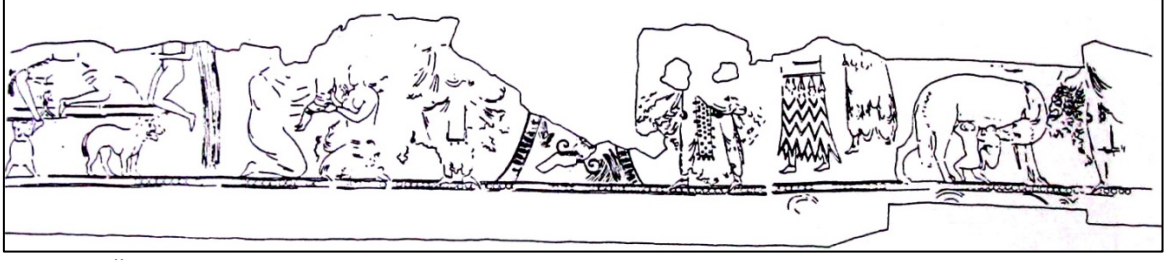

b.

Foto. 13a-b: Baltık denizi Öland adası, miğfer parçalarında; a. kurdu engelleyen Tur'a işaret eden canavar kurt tasviri, b. Odin ve kurda dönüşen insan tasviri. 6.yüzyıl (H.R. Ellis Davidson 1969)

Foto. 14: Ravenna'dan fildişi oyma diptikde kurt tasviri. IX. yüzyıl, Roma Vatikan Müzesi (L.İ. Rempel 1987).

Şekil 9: Özbekistan, Kale-i Kahkaha'daki freskonun tamamını gösteren çizim (B. Marshak, 2002).

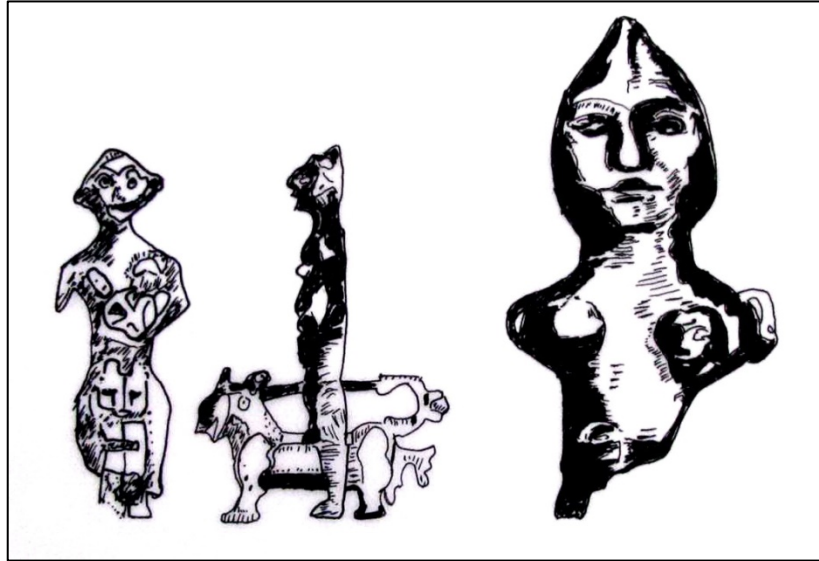

a.

b.

Foto. 15a-b: Biri altın (b) brekteat (tek yüzü sikke) lar üzerinde kurdun memelerinden süt emen çocuk tasvirleri. Tacikistan Pencikent (a), Özbekistan (b). Muhtemelen 7-8.yüzyıl (L.İ. Rempel 1987).

Şekil 10: VI-VIII. yüzyıl, kurttan türeme efsanesi ile ilgili olduğu sanılan kurda binmiş çocuk tasvirleri. Küçük boyutlu madeni heykeller (Xalikov 1971/Esin 1978, yeniden çizim Yaşar Çoruhlu).